

Szerzetesek zsolozsmája

„Chorus facit monachum” — tartja a régi mondás. Vagyis: a szerzetes attól szerzetes, hogy a közös zsolozsmaimádkozás résztvevője. De talán jogos egy másik értelmet is tulajdonítani a mondatnak: a szerzetes — többek közt — úgy válik saját szerzetének tagjává, hogy saját szerzetének zsolozsmáját végzi. Ez nem pusztán jogi kérdés. A rend karakterének alkatrésze a rendi zsolozsma, a rend identitásának éppoly jelzője, mint a habitus. A rendi zsolozsma végzése hozzájárul a szerzetes portréjának kialakításához, segít őt bevezetni a rend szellemébe, s meg is tartja őt e szellemben. Ezért ragaszkodtak a rendek a múltban is saját zsolozsmájukhoz. A középkori ferences karkönyvekbe például bejegyezték, hogy tilos attól a másolás során eltérni, sőt tilos más szerzetesrendivel végezteni a másolást. A tridenti zsinat után a világi egyházak nagy része romanizált, de a régi zsolozsmával rendelkező rendek a közelmúltig kitartottak saját officiumuk mellett. Amikor a II. vatikáni zsinat arra kérte a kisebb szerzetescsoportosulásokat, hogy csatlakozzanak a nagyobb rendekhez, a bencések csak olyanok csatlakozását fogadták el, akik az Officium Monasticum imádkozására késznek vallották magukat. A Monasticum beosztását, zoltárrendjét, hóráinak felépítését (pl. a himnusz helyét) megtartotta a bencések közelmúltban megjelent Psalteriuma is. Hangsúlyoznunk kell, hogy a szerzetesi zsolozsma nem egyszerűen egy rendi propriumot (a rendi szentek tiszteletére szolgáló függelék) jelent. Az egész zsolozsmának olyan variánsa az, mely mégoly apró módosítások esetében is jellegzetes karaktert ad a zsolozsma egészének.

Az alábbiakban először rövid történeti visszapillantást adunk a szerzeteszsolozsmák kialakulásáról, majd a mai gyakorlati lehetőségeket vesszük számba.

I. A keleti és nyugati egyház az Újszövetség első századaiban — az ószövetségi liturgikus imagyakra építve — lényegében közös elvek szerint és közös alpanyagot használva formálta ki zsolozsmáját. A lényegi egységen belül azonban sokféle megoldást találunk a szerkezet, az antifonális és más kiegészítő anyag, a zoltárbeosztás stb. tekintetében. Mind nyugaton, mind keleten figyelmet érdemel az a megoszlás, mely a 4. század táján a remetek, a szerzetesek és a katedrálisok, valamint a városi plébániák között mutatkozik. Az előbbieket az imádság folytonosságát hangsúlyozták, s ezért folyamatosan recitálták a teljes zoltároskönyvet. A világi hívőket is bekapcsoló városi templomok viszont az egyes napszakok imádságos megtartásához ragaszkodtak, ehhez a legpregnansabb, válogatott zoltárokat és más énekeket alkalmazták, akár naponta ismételve azokat — szimbólumokkal, fényes szertartásokkal gazdagítva. Anyugati egyházon belül még az 5—6. században (sőt később is) találunk olyan liturgiacsaládokat (pl. a 6. századi dél-francia, a máig élő milánói), melyek — noha hasonló anyagot, hasonló dal-
lamokat, hasonló műfajokat használnak — az egész zsolozsmát mégis jelentős különbségekkel teszik sajátjukká.

Az 5—6. században kialakult a nyugati egyház legklasszikusabb zsolozsmacsaládja, megszilárdult annak jellegzetes szerkezete: ez a *római zsolozsma*, az Officium Romanum. Az 530 táján írt bencés regula, Szent Benedek mesterműve, a római zsolozsma részletes leírása. A Regula tartalmazza a római zsolozsma valamennyi alkotóelemét: a hórák teljes számát, fölépítésük logikus rendjét, a zoltárbeosztás elveit (hetenként a teljes zoltárkönyv, a matutinumban a 108-ig, a vesperásban a 109-től folyamatosan imádkozva, a többi órákban pedig válogatott, ismétlődő zoltárokkal). Minden olyan

műfaj, mely a római zsolozsma lényeges része (antifonák, responsorium breve és prolixum, himnusz, verzikulus stb.) hiánytalanul ott szerepel a Regulában. Ugyanakkor a bencés zsolozsma néhány fontos elvében eltér a később dokumentált „világi” szokástól, alkalmazkodik a szerzetesek sajátos életviszonyaihoz. (A két rendszer eltéréseiről lásd a Vigilia 1988/2. számában megjelent cikkemet.) A Regula szövegének gondos elemzéséből kiderül, hogy a *világi* zsolozsma volt az elsődleges, a bencés pedig származékos. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a római püspöki—plébániai zsolozsmarendnek jóval korábban, legkésőbb az 5. század végén kellett kialakulnia. Egyébként a monasztikus (bencés) és a szekuláris (világi) officium konkrét anyaga (az antifonák, rezponzóriumok) nagyrészt szövegükben és dallamukban is azonosak. Mindez világossá teszi, hogy a kisebb változtatásokkal a közelmúltig érvényes római zsolozsma legalább másfél évezredes múlttra tekint vissza.

Az ősi római zsolozsma tehát a 6. század elejétől fogva két nagy családban, változatcsoportban élt tovább, az egyiket monasztikus, a másikat szekuláris (más néven: katedrális) liturgiának nevezzük. A *monasztikus zsolozsmát* mondják ma is a bencések (kivéve a magyarországiakat, akik a 19. század közepén elhagyták a római zsolozsma-liturgiát). A monasztikus zsolozsma különféle változatait használják pl. a ciszterciek, karthauziak, kamalduliak, és még több kisebb szerzetesrend.

Amikor a római szekuláris liturgia egész Európában elterjedt, az egyes püspökségek és érsekségek a hozzájuk tartozó plébániákkal együtt oly módon vezették be azt, hogy bizonyos szerkezeti vagy anyagi variánsokkal jellegzetes *egyházmegyei rítusokká* formálták. Az apró különbségek nem rendítették meg a római szekuláris rítus lényegi egységét, de jellegzetes, a helyi identitástudatot kifejező zsolozsmacsaládokat eredményeztek. (E breviáriumok számítógépes vizsgálata nemrég kezdődött meg az MTA Zeneudományi Intézetében. Lásd az Intézet kiadványát: Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae). A püspökségek, illetve káptalanok saját zsolozsmájuk által váltak a hagyomány legjobb őrzőivé: amikor saját, hagyományos zsolozsmájukhoz ragaszkodtak, egyben a római nagy bazilikák ősi liturgiáját is védték.

A 12—13. század táján Itáliában egy új ágazat alakult ki a szekuláris zsolozsmából. A pápai udvar (kúria) hivatalnokai bizonyos egyszerűsítéseket, könnyítéseket hajtottak végre az addig általuk használt egyházmegyes breviáriumon, hogy azt a körükben egyre inkább elterjedő magán-zsolozsmázáshoz alkalmasabbá tegyék. Ezt az ún. *kuriális breviáriumot* vették át és terjesztették széles körben a ferencesek, az ágoston remeték. A kuriális zsolozsma tekintélyéhez az is hozzájárult, hogy egyes királyi udvarok úgy vélték, a pápa-monarcha házi szokásait követve az „igazi” római rítust tartják, ha saját udvarukban is a kuriális officiumot végeztetik. Ez azonban nem zavarta a tisztelesebb hagyományú egyházmegyes liturgiák érvényességét.

Az 1000 és 1500 között kialakult szerzetesrendek (a monasztikusokat kivéve) a kánon-közösségek mintájára, mint világi papok testvéreletei keletkeztek. Így érthető, hogy rendi zsolozsmájuk kiindulópontja nem a monasztikus, hanem az egyházmegyes liturgia, pontosabban: saját egyházmegyéjük liturgiája volt. Amikor elterjedtek egész Európában, két lehetőség között választhattak: vagy minden kolostor alkalmazkodott saját egyházmegyéjének szokásaihoz (pl. ágostonos kanonokok), vagy a keletkezési hely egyházmegyes zsolozsmáját nyilvánították az egész világon érvényes *rendi rítussá*. Az utóbbira példák a magyarországi pálosok (kis változtatással Esztergom liturgiáját használták), a premontreiek (egy Rajna-vidéki liturgiát kiterjesztve az egész világra).

A középkor végére tehát a lényegében közös római liturgia két nagy ága, a monasztikus és a szekuláris rítus jutott érvényre. Azt előbbit használták a bencések, majd újabb változatait a ciszterciek stb. A szekuláris rítus különféle hagyományos változataival éltek az egyházmegyek, ebbe illeszkedtek be más-más módon az ún. kanonikális rendek saját zsolozsmájukkal (premontreiek, domonkosok stb.). A szekuláris zsolozsma egyik — némileg elszegényített — változatát, a kuriális rítust tartották a ferencesek.

A zsolozsma történetében némi változást hozott a tridenti zsinat. A közhiedelemmel ellentétben: nem alkotott új liturgiát; a „tridentí” liturgia lényegében azonos a legalább 1500 éves római liturgiával. De abban a hamis tudatban, hogy a római liturgia ősförmáját a kuriális rítus őrzi, ezt tette általánossá (de nem kötelezővé!). A régi rendek többsége azonban megmaradt saját zsolozsmája mellett, legfeljebb kisebb engedményeket téve a romanizált breviáriumnak. Viszont a tridentí zsinat után alakult rendek — saját hagyomány híján — eleve a tridentí officiumot vették használatba, legfeljebb rendi propriummal kiegészítve. Az újkori rendek (például a jezsuiták, a piaristák stb.) tehát nem rendi, hanem a tridentí zsinat által elterjesztett és megreformált kuriális officiumot mondták. A tridentí zsolozsma 1970-ig csupán csak két kisebb módosulást szenvedett: X. Pius pápa uralkodása alatt a zsololtárbeosztást rendezték át (elég szerencsétlen módon), XII. Pius alatt pedig egy új, azóta sokszor bíralt zsololtárfordítást („Pianum”) vezettek be. A kanonikális rendek többsége átvette a X. Pius féle beosztást, a Psalterium Pianumot azonban általában minden rend visszautasította.

A római zsolozsmaliturgia, az Officium Romanum története 1970-ben látszólag véget ért. A Liturgia Horarum (LH) a római zsolozsma egyes elemeit felhasználva — teljesen új papi imakönyvet alkot. Ez az egyház életében az első olyan zsolozsma, mely már eleve nem a közös, énekelt zsolozsmázást tekinti normának, hanem a privát olvasást. A órák hagyományos jellege és felépítése megszűnt. A zsolozsmabeosztás eddigi elveit és ritmusát feladták. Az antifona és rezponzóriumanyag nagy részének helyét dallammal nem rendelkező, új szerkesztmények foglalták el. A LH e formában kórusban nem végezhető, a megjelenésre váró Antiphonale Romanumnak lényegében ismét át kell rendeznie a teljes zsolozsmát.

Mit tehetnek a rendek — főként a karimádsághoz továbbra is ragaszkodó kolostorok — az új helyzetben? Négy megoldást tapasztalhatunk világszerte:

1. Megtartják lényegében változatlanul saját zsolozsmájukat;
2. áttérnek a Liturgia Horarumra, s feladják az énekelt zsolozsmát;
3. valamiféle ötvözetet hoznak létre: saját zsolozsmájukat a LH elvei szerint többé-kevésbé módosítják;
4. kolostorokként saját zsolozsmát fabrikálnak.

II. Amikor most a történelmi áttekintésről a gyakorlati „tanácsokra” térünk át, természetesen tudjuk: nincs jogunk beleszólni az újjáalakulóban lévő magyarországi rendek dolgaiba. Amit tehetünk: egymás mellé sorakoztatjuk a lehetőségeket, nem titkolva el saját értékítéletünket.

Mindenekelőtt ki kell jelentenünk, hogy a zsolozsma kiválasztása, s a nyelve (milyen fordításban használják) két, egymástól független kérdés. Sajnos a kettő gyakorlatilag összekeveredhet, hiszen a nyelvváltás kényszerhelyzetbe hozhatja az egyes közösségeket. A döntést mégis úgy kell meghozni, hogy a két kérdésre külön-külön felelünk.

A) A zsolozsma kiválasztásánál a következő négy lehetőséget látom:

1. A rendeknek joguk van ahhoz, hogy saját rendi liturgiájukat megtartsák, s ez a legtermészetesebb, véleményem szerint leghelyesebb lépés. A rendi zsolozsma ma is alkalmas kifejezője és erősítője a rendi identitásnak, kapcsolatot teremt a rend évszázadai és generációi, az elődök és utódok között. A rendi zsolozsma olyan vallási kincs, melynek felelősségérzetet kell ébresztenie a mai utódokban is. Kétségtelen, hogy a rendi zsolozsmák — elsősorban terjedelmi szempontból — problémát okozhatnak. Ezen azonban lehet segíteni anélkül hogy magát a zsolozsmát feladnák vagy feldülnék. Kívánatos, hogy néhány közösség érintetlenül — mondhatni: élő etalonként — őrizze a hagyományt. Jogos azonban a rendi zsolozsmán a kor kívánta kisebb korrekciókat végezni, csak végezze azt szakértelemmel, a rendi liturgiában jártassággal, jó li-

turgikus érzékkel bíró korrektor. A legfontosabb azonban az, hogy a rendi liturgia változatlan fenntartásával párhuzamosan kialakíthatók olyan szabályok, consuetudók, melyek rögzítik, hogy a különböző típusú közösségek és egyének miképpen végezzék ugyanazt a rendi zsolozsmát. Elképzelhető, hogy egyes közösségek például rotációban énekeljék a nocturnusokat, a kisebb órákból csupán egyet válasszanak, csökkentsék a zsoltárok vagy olvasmányok számát stb. Más-más szabályok állapíthatók meg például egy kontemplatív kolostorra, egy aktív munkában involvált közösségre, egy magányos rendtagra, harmadrendiekre, szimpatizánsokra stb. Maradna tehát a rendi zsolozsma mint norma, de a különbségek rendezett módon tekintetbe vehetők. Ez nem ugyanaz, mint magának a rítusnak — e műalkotásnak — szétzilálása. Egy Mozart-szimfóniának eljátszható egy-egy tétele külön is egy ifjúsági hangversenyen, de ez nem ugyanaz, mint tönkretenni az egész szimfóniát. Összegezve: nem igaz, hogy a 20. századi életkörülmények nem teszik lehetővé a rendi zsolozsmák fenntartását.

2. A másik megoldásra a történelem adott modellt. Emlékezünk arra, hogy a rendek nagy része saját egyházmegyéi hagyományát emelte rendi liturgiává. Vajon a magyarországi szerzetesrendek egy része nem vállalhatná-e sajátjával az esztergomi liturgiát? Az esztergomi liturgia: klasszikus katedrális rítus, annak egyik legszebb európai változata. Mint az ősi római bazilikális liturgia továbbélő leszármazottja, egyetemes érték; de magyar érték is, mert benne ugyanolyan tökéletesen jutott kifejezésre a magyar gondolkodásmód, ízlés, arányérzék, mint a magyar költészetben, zenében, építészetben. (Lásd a Vigilia 1987/2. számában megjelent cikkemet!) E breviáriumot elsősorban a világi egyházak, továbbá a pálosok és a saját liturgiával nem rendelkezők vállalhatnák. Megjegyzem még, hogy az esztergomi rítus anyaga közel áll a kanonikális rendek zsolozsmájához, s így elég széles körű „közös” anyagot reprezentálhat.

3. Mint tudjuk, II. János Pál pápa a közelmúltban engedélyezte a szentmisének a tridenti misekönyv szerint való celebrálását, a VI. Pál féle misekönyvvel parallel, legitim formaként. Ha a legitimitás a mise esetében megvan, még inkább fennáll a zsolozsmánál. Tehát egyes rendek (elsősorban a kuriális zsolozsmához amúgyis „családi-lag” kapcsolódó ferencesek) sajátjuknak tekinthetnék ezt a formát (nem konzervativizmusból, hanem a rendi hagyomány megőrzésének jegyében), persze ugyanazokkal a korrekciókkal és adaptációs szabályokkal, melyeket az 1. pontnál felsoroltunk.

4. Végül egy szerzetesrend dönthet a LH alkalmazása mellett, csak éppen le kell mondania a közösen énekelt karimáról, vagy várakoznia a 20 éve ígért Antiphonale Romanum megjelenésére, vagy pótmegoldásokhoz kell folyamodnia. Ez azt is jelenti, hogy az illető rend liturgiai szempontból negatív álláspontot foglal el saját múltja tekintetében.

B) Mint mondtuk, a zsolozsma milyenségétől elválasztandó kérdés a nyelvhasználat és az esetleges fordításé. A nyelvhasználatra vonatkozó döntésnél mérlegelni kell a rendtagok helyzetét, képzettségét és képességeit, a növendékek színvonalát, az átmenetre vonatkozó koncepciót (ti. ugyanazon zsolozsma magyar nyelvű megtanulásától a latin nyelvű végzés irányában), végül azt, mennyire nyitott a közösség liturgikus élete a világiak (s azok mely rétege) felé.

Mindezt számításba véve öt megoldás közt lehet választani:

1. Teljes latin nyelvű zsolozsma a II. vatikáni zsinat Liturgikus Konstitúció 36/1. és 101/1. paragrafusának szellemében.

2. A zsolozsma recitált részei (lekción, esetleg a zsoltárok is) magyar nyelven, az énekek (antifonák, rezponzóriumok) latinul, magyar nyelvű nyersfordítással.

3. Az átmenet (bevezetés) problémájával küzdő rendeknél elképzelhető, hogy a zsolozsmát magyarul kezdik el végezni, majd néhány hónap (esetleg 2—3 év) múlva ugyanannak a zsolozsmának előbb néhány, majd egyre több tételét latinra váltják.

4. Ugyanezen helyzetben, éppúgy, mint a világi vendékekre is számító kolostorokban eszményi megoldás a rotáció: a órák egy csoportját egyik héten magyarul végzik,

a többi latinul, a következő héten pedig cserélnek. Így az asszociációk sorozatával öt-vödök a két nyelv, a vendégek pedig mindkettő előnyeit egy napon belül élvezhetik.

5. Ott, ahol a rend kevéssé mondható értelmiségi jellegűnek, a kizárólagos magyar nyelvű zsolozsmázás ajánlható, legfeljebb egyes részeket (pl. Magnificat) vagy egyes órákat (pl. vasárnapi vesperás) énekelve esetenként latinul.

Újabb probléma a fordítások és magyar nyelvű dallamalkalmazások ügye. Biztos, hogy nem rendelkezik, nem rendelkezhet minden rend (sőt talán: a legtöbbjük) olyan liturgiai, nyelvi, zenei szempontból egyaránt felkészült és tehetséges szakemberekkel, hogy külön-külön nekiállhatnának fűrni-faragni a fordításokon. A zsolotárfordítások ugyan vehetők valamely közkézben forgó könyvből vagy a Bibliából (erről lásd alább), az antifonák, rezponzóriumok magyar nyelvű kivitelezése azonban olyan feladat, melyhez több évtizedes felkészültség nélkül hozzáfogni a kevélység határát súrolja — a végeredmény nem lesz hízelgő a rendre nézve.

Nem olyan egyszerű a zsolotárfordítás ügye sem, mint első pillanatra látszik. Csak magánvéleményként mondhatom, de olyan valaki véleményeként, aki a problémával három évtizede foglalkozik: az utóbbi időben forgalomba került fordítások közül egyik sem alkalmas a karimádságban (főként: éneklésben) való felhasználásra. A régi magyar bibliafordításokban érződik, hogy nem íróasztal mellett készült munkák, hanem komoly közösségi tapasztalat van mögöttük. A szövevényesség természetessége, a szórendek csiszoltsága, a bibliás stílus egysége és biztos használata toronymagasan emeli őket a 20. századiak fölé. Emezek eklektikus, szeszélyes, improvizált szókinéséről, heterogén terminológiájáról, nyakatekert szórendjeiről, túltorlasztott szövegritmusáról egy külön elemzésben kívánok írni. Véleményem szerint egy jó liturgikus bibliafordítást nem is lehet hirtelenül, hetek-hónapok alatt létrehozni, hanem csakis megörökölni. Térjünk vissza tehát elavult, archaikus fordításokhoz? Nem erre gondolok. Amint századokon át úgy készültek az új és új bibliafordítások, hogy a megelőzőeket korszerűsítették, úgy korszerűsíteni lehet ma is Káldit az elavult elemek kicserélésével, de a mondatformálás, ritmus, stílus maradandó értékeinek megőrzésével. Ezt az elvet igazolták az eddigi kísérletek (Népepektár, Egyetemi templom vesperáskönyve), melyek a közösségi használat, énekes zsolozsma, liturgikus funkció próbáját is kiállták. Ugyanezen elv alapján készült teljes zsolotároskönyvvel is rendelkezünk ma már, ha kiadásra nem is kerülhetett.

Mindezeket a nehézségeket felmérve milyen lehetőségek kínálkoznak? Egyértelműen elvetem azt a megoldást, hogy minden rend hozza létre fordításait és dallamalkalmazásait. A fordítás tekintetében természetesen maguknak kell dönteniük az eddig megjelent, esetleg ezután megjelenendő verziók között. Az antifonák, rezponzóriumok tekintetében legjobb lenne egy közös, szerkesztetlen dallamtárról gondoskodni, melynek felhasználásával különböző magyar nyelvű rendi zsolozsmáskönyvek szerkeszthetők. Egyszerűbb az eset, ahol legalább az énekeknel megmaradnak a latin mellett: ott elég beírni a rend hagyományos antifonáléjába a szövegek nyersfordítását, s onnan a kar számára sokszorosítani az anyagot. Még egy lehetőséggel próbálkozhatunk: az esztergomi breviárium magyar nyelvű énekes változatának megjelentetésével, melyet átvehetnek azok, akik ezt a rítust választják, de dallamtárként használhatják azok is, akik ebből az anyagból eltérő struktúrájú officiumot akarnak szerkeszteni. Egy ilyen magyar nyelvű énekes Breviarium Romano-Strigoniense első kötete e napokban jelenik meg.

Mindez azonban már következmény. Következménye annak, hogy az újjáalakuló rendek felmérik-e a zsolozsma jelentőségét életükben, kívánják-e a liturgiát közösségi életük, napirendjük központjává tenni, s az egész problémakört ennek a jelentőségnek arányában gondosan mérlegelik-e.